

## FRANÇOIS GÉNY VE HADSİ HUKUK

*Prof. Dr. Rahmi Çobanoğlu*

Hukukta hadsiyetçiliğin en tanınmış siması, şüphesiz, François Gény'dir<sup>1</sup>. Gény, tabii hukuku ideal hukukla ve akli hadsle tamamlayan eklektik bir nazariyenin müdafii olmuştur. Son derece geniş felsefi ve hukukî malûmatı sayesinde kendisine gelinceye kadar, gerek felsefe ve gerekse hukuk sahalarında meydana getirilmiş bütün doktrinleri büyük bir anlayışla gözden geçirmiş, bütün bu doktrinlerin tenkidini yapmış ve onların her birinden kendince muhafaza edilmesi lâzımgelen esasları alıkoymak suretile orijinal bir teori, kendisini hukuk felsefesi alanında hadsiyeciliğe götüren karma bir sistem vücade getirmiştir.

«Hukuk kaidesini, eşyanın mahiyetinden meydana geldiği şekilde ve mümkün merteye saf ve işlenmemiş halde tanzim etmesi lâzımgelen» mûta ile, müktesep tabii mûtalardan hareket ederek onları «tahsis edilmiş oldukları hukukî nizamın ihtiyaçlarına uygun gelecek tarzda değiştirmek veya yumuşatmak üzere»<sup>2</sup> mevkiî fiile koyan münşâ arasındaki tefriki, biz ona borçluyuz.

Bizzat Gény, bu tefrikinin, «Yeni felsefe»nin saf ve işlenmemiş vâkıa ile ilmî vâkıa arasında yapmış olduğu ayırmaya tekabül ettiğini<sup>3</sup> söylüyor ve dikkat nazarımızı, bu suretle, kendi telâkkileriyle Bergson felsefesi arasındaki münasebetler üzerine çekiyor.

Ancak Gény, bir taraftan, tıpkı Bergson gibi, müfrit entellektüalizmi tenkit etmekle beraber, diğer taraftan, insanın insan olarak zekâsını kullanmaktan vaz geçemiyeceğini isbat etmek sadedinde büyük Fransız filozofuna karşı cephe alıyor. İşte, Gény'nin eklektizmine esas olan bu iki taraflı durumudur.

1) *Paul Roubier: Théorie générale du droit, s. 142.*

2) *F. Gény: Science et technique du droit privé positif. I. Bl. 3. No. 33, s. 96.*

3) *F. Gény: Science et technique du droit privé No. 33, Not 1.*

Filhakika Gény, ideyi, objesinden tamamile ayırarak ona, yaşayan realite ile hiçbir teması olmıyan kendine has bir hayatıyet veren tecrit ve tamimin bu müfrit ve «aldatıcı temayül» ünü, yeni bir vasıtaya müracaat etmek suretile tâdil ve tashih etmek lâzımgeldiği kanaatindedir. Ona göre : «..... bu vasıta, aynı zamanda bir his, bir zekâ ve bir irade işi olması lâzımgelen tamamlayıcı bir ameliyeden, kısaca, kendisini bütün mevcudiyetile yaşayan realite karşısına koyan insanın bir eserinden ibaret olmalıdır. Realiteyi yaşamak üzere onun içersine yerleşmek vâkıası şeklinde gösterildiği zaman aklen idraki müşkül olan ve onu yâni realiteyi bütün tamamiyeti içersinde kucaklıyarak yeniden meydana getirmek hususunda sadece devamlı bir cehd olarak nazarı itibara alındığı takdirde ise kolaylıkla kavranabilen bu ameliyeye, istenirse, hads denebilir»<sup>4</sup>.

Tecrit ve tamim gibi zihnî vetirelerimizin kusurlarını telâfi edecek, onların noksanlarını tamamlayacak bu cehd ve hads, vâkıaların üstüne yükselmek suretile onların canlı mûdiliyetini ekseriya unutmak veya gözden kaçıрмаğa mütemayil bulunan zihnimizden daha enerjik, daha şiddetli olmak iktiza eder.

Bu telâkkilerdeki Bergson tesiri açıkça görülmektedir. Gény'nin «Yeni felsefe» hakkındaki düşüncelerine gelince, bunları da aşağıdaki satırlarda buluyoruz :

«Yeni felsefe, bize, bir nevi zihnî sempatiden hareket eden ve tamamî tecrübeyi temine mâtuf bulunan hadsin kıymet ve ehemmiyetini hatırlatmaktadır. Eşya hakkında, mefhumların istihracı ve muhakemelerin teselsülü ile müterafık bulunan derinlemesine bir tetkik, burada, tecrübî tahkik rolünü ifa edecek ve tahlili terkip vasıtasile düzelterek, münhasıran riyazî tipteki bir tefahhusun vetirelerine yumuşaklık verecektir. Kısacası, manevî veya içtimaî hayat tarafından bize arzedilen ve mâkul olmaktan ziyade mahsus bulunan realitelerle inkitasız bir temas, bu sahalarda, tamamile entelektüalist bir metodun kifayetsizliğine çare bulmak ve varılan neticelere nüfuz edilecek obje ile mütenasip bir kıymet sağlamak hususunda en emin bir vasıta olarak kalır»<sup>5</sup>.

Bu satırlar, Gény'nin, Bergson felsefesine karşı duyduğu sempatiyi kendi lisanından bize anlatmakla beraber, biz onun, Bergson

4) *F. Gény*: a.g.e., I, Bl. 4, No. 45, s. 132 ve 133.

5) *F. Gény*: a.g.e., I, Bl. 5, No. 61, s. 183 ve sonra. Aynı zamanda Bk. II, No. 26, s. 80 ve sonra.

metodunun beşerî tefahhusun bütün sahalarında kabili tatbik olduğunu ileri sürmek suretile bizzat Bergson'dan daha ileri gitmiş olduğunu söyleyebiliriz. Filhakika Gény'ye göre, eşya hakkında daha derin bir görüşün mahsulü olan, mefhumlar ve işaretlere dayanan zihniyecî metodu gölgede bırakmak gayesini güden ve bir bakıma «impressionniste» ve pragmatik denilebilecek olan bu yeni telâkkiler, beşerî tefahhusun bütün sahalarına tatbik edilebilmek imkânına maliktirler ve eğer bunlar, hayatî ilimler hakkında daha büyük bir kolaylıkla ileri sürülmüş bulunuyorlarsa, bu da onların, «cansız varlıkların mantığı»na büyük bir güçlkle intibak etmekte olmalarındandır.

Gény'nin eklektizminin bir taraftan, Bergsonla birlikte, müfrit entelektüalizme yapmış olduğu tenkide, diğer taraftan, onun, zekâdan tamamen vazgeçilemeyeceğini ileri sürmek suretile Bergsona karşı cephe almış olmasında tezahür ettiğini söylemiştik. Filhakika Gény : «Nasıl olur da âlemin cevherini tahkik hususunda yegâne vasıtamız olan zihnimizin icaplarını yanlış tefsir edebiliriz?.. Bizim, tabiatımızın zaruretlerine karşı hiçbir şey yapmamız mümkün değildir. Takip edilecek en mâkul hedef ise, ondan, mümkün olan en büyük istifadeyi temin etmektir.»<sup>6</sup> dedikten sonra, realitenin bize, ancak mefhumlar ve zihnî vetireler vasıtasile kendisini gösterebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, zihnimizin bu vetireleri, eşyanın mahiyetine tam mânasile nüfuz etmek hususunda kifayetsiz olmakla beraber, biz onları, henüz kâfi surette anlayamadığımız hads uğruna feda edemeyiz. Diğer taraftan, birbirinden farklı zihinlerin, herhangi bir mevzu üzerinde mutabakatını ve aynı neticelere vasıl olmalarını temin ettikleri halde, eskidenberi bilgimizin an'anevî vasıtaları olarak kabul edilen ve vetirelerin afakî mânada hiçbir hakikate erişemeyeceklerine nasıl olur da inanabiliriz?..

Gény'nin bu suali, onun «Yeni felsefe» tarafından tamamen kazanılmamış olduğunu belirtmekle beraber, «bilgimizin an'anevî vasıtaları» hakkında böyle bir müdafaaya lüzum görmüş olması, onun eklektizmine daha ziyade Bergson felsefesine mütemayil bir karakter vermektedir.

### 1 — Hadsî metod.

Gény'nin yukarıda sözü geçen, hukuk ilmi ve hukuk tekniği hakkındaki meşhur eseri, bizzat kendi tâbirleriyle «hukuka tatbik

6) F. Gény: a.g.e., I, No. 27, s. 84.

edilmiş bir nevi bilgi nazariyesi» ve «hukukî epistemolojinin bir veçhesi» olarak görülebilir<sup>7</sup>.

Gény bu eserinde sosyal realitenin mütemmim unsuru olarak telâkki edilen objektif hukukun kendine has olan mahiyetini ara-maktadır. Objektif hukuk, acaba, bilgimizin bir objesi midir?.. Yok-sa o, sadece, tatbikatta işe yarayan basit bir maddeden mi ibaret-tir?.. Nihayet o, bunların her ikisini de nefsinde toplamakta mı-dır?..<sup>8</sup> Bir bakıma, müsbet ve yaşayan hukuk içersinde, nelerin eş-yanın mahiyetine uyduğunu ve hangi hususların sun'î surette mey-dana getirildiğini tâyin etmek mânasına gelen bu suallere cevap ve-rebilmek için, Gény, tahlil usulünü açıkça terkederek hadsî metoda baş vurmaktadır.

Bir taraftan saf entelektüalizmin kifayetsizliği ve diğer taraf-tan yalnız başına hissin, ilmin yerini tutmaktan âciz bulunuşu kar-şısında, Gény, içinde bulunduğumuz son derece mûdil şartların icap-larını kabul etmek ve önümüze çıkan zaruretlerle bunlara karşı alı-nacak tedbirleri kendi aralarında telif eylemek lâzımgeldiğini ileri sürmektedir. Ona göre, tahlil usulünün kuruluşu ancak hadsin yu-muşaklığı ve zenginliği ile bertaraf edilebilir ve biz, böylelikle ken-dimizi tamamen gerçek olan'a tâbi kılacağımız gibi, içimizdeki ide-ali de ona intibak ettirmek imkânını elde ederiz<sup>9</sup>.

Gény'nin hadsî metodu ve telâkkilerindeki Bergson tesiri, on-da, metafiziğe olan bağlılığı meydana getirmiştir. Bu sebeple Gény, hukuk sahasında metafiziğin lüzumuna taraftar olan hukukçular arasına girer.

Ancak, gerek hadsî metodun gerekse metafiziğin, Gény'nin doktrininde meydana getirmiş olduğu bazı ibham ve tenakuzlara işaret etmek yerinde olur :

Filhakika, eğer Gény bütün gayretlerine rağmen, ilmin vâzih bir tâbirini verememiş ve hukuk ilmi ile hukuk tekniği arasında mevcut sınırları iyice tâyin ve tahdit edememişse, bunun sebebi, onun hadsî metodu ve metafiziğe olan bağlılığıdır. Yine bu sebep-lerin tesiri altında, Gény, başlangıçta tabiî hukuku «tasfiye edile-cek bir noktai nazar» olarak tenkit ettiği halde, sonradan, «asgarî bir tabiî hukukun zarurîliği» ni kabul etmiştir<sup>10</sup>.

7) *F. Gény*: a.g.e., I, s. 103; *F. Gény*: Ultima verba, 1951, s. 15 ve son.

8) *F. Gény*: a.g.e., I, s. 11, 12.

9) *F. Gény*: a.g.e., I, s. 16.

10) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 419; Bu hususta Bk. *G. Ripert*: La règle mo-rale dans les obligations civiles, s. 19.

İlim, teknik, metafizik, tabii hukuk ve hads gibi son derece mütenakız olan mefhumlardan herhangi bir vahdete ulaşmak, muhakkak ki, çok güç bir iştir. Ancak Gény, bu güçlüğü farkındadır. Bu sebeple, içtimaî uzviyetin nabzını dinliyerek onun gayesine uygun gelebilecek kaideleri keşfeden hadse güvenilmesi lâzımgeldiğini söylüyor. Zira böylelikle bu kaideler müsbet bir ilmin icaplarına göre değilse bile, hattı hareketimize sağlam mesnetler temin eden bir imana göre tasdik edilmiş olurlar<sup>11</sup>. Bu fikir, Gény'nin, doktrininde esaslı bir noktadır. Onsuz, bu doktrini anlamağa imkân yoktur. Gény, hukukî realitenin keşfinde, hadsin zarurîliğini, kablî olarak, ileri sürmüş değildir. Ona göre, hadsi, hukukta bir metod olarak kabul ettiren şey, tetkik edilecek mevzuun yani hukukun mahiyetidir. «Metodlu bir araştırma, hakikatine varmak istediği objenin mahiyetine uygun olmak şartile tahakkuk edebilir.»<sup>12</sup>

## 2 — *Mûta ve münşa.*

Müsbet ve yaşayan hukuk içersinde, nelerin eşyanın mahiyetine tekabül ettiği ve hangi hususların sun'î surette meydana getirilmiş olduğu meselesini vaz'eden Gény, bu meseleyi, mûta ve münşa arasında yapmış olduğu tefrik vasıtasile halletmeğe çalışıyor<sup>13</sup>.

Gény'ye göre hukukî hayatın mûtası, onun sahasını tahdit ve hareketinin şartlarını tâyin eden bir takım realiteler ihtiva eder<sup>14</sup>. Yâni mûta, müsbet hukuk içersinde, eşyanın mahiyetine tekabül edendir. Münşa ise, tamamen sübjektif bir cehdle, kanunun madde-sinden istihraç edilir<sup>15</sup>. O, hukukun âlî gayelerine varmak için, henüz işlenmemiş bir halde bulunan kaideyi, hayatın içersine girebilecek ve onu canlandırabilecek şekilde meydana getirmeğe çalışır. Mûta, büyük hukukçuların çalışmalarına bir iptidaî madde teşkil eder<sup>16</sup>. İşlenmemiş vâkıalar mûtayı meydana getirirler. Hülâsa o, hukukta gerçek olandır. Münşaya gelince, o da, hattı hareket kai-

11) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 7 ve sonrakiler.

12) *F. Gény* a.g.e., II, s. 8.

13) *F. Gény*: a.g.e., I, s. 97; *L. Duguit*: Les doctrines juridiques objectivistes. Rev. du droit pub. 1927, s. 544, 551; *F. Gény*: La notion de droit en France. Arch. de phil. 1931, 1 - 2, s. 21; *G. Aillet*: Sur les rapports de la philosophie et du droit. Arch. de phil. 1931, s. 365 ve sonrakiler.

14) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 1.

15) *F. Gény*: a.g.e., I, s. 97.

16) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 370.

delerimizi yâni müsbet surette tanzim edilen hukuku elde etmek için bu vâkıaların rasyonel surette hazırlanmasıdır.

Gény, geniş bir tahlil ve terim serbestisinden faydalanarak <sup>17</sup> bütün hukukî sistemlerin temelinde dört mûta keşfediyor. Müsbet hukuka başlıca istikametlerini veren bu mûtalar, gerçek veya tabiî, tarihî, aklî ve ideal mûtalardır <sup>18</sup>.

a) *Gerçek veya tabiî mûtalar.*

Bunlar iklim, ülke, ekonomi, vücudun fizyolojik ve anatomik yapısı, psikolojik haller, ahlâkî emeller, dinî hisler v.s. gibi insanın, içinde bulunduğu fiilî şartlardır. Müsbet ve fiilî olan bu realiteler, hukuk kaidelerini doğrudan doğruya meydana getirmezler. Daha ziyade, onların hudutlarını tâyin ve içinde meydana gelecekleri zarurî muhiti teşkil ederler <sup>19</sup>. Montesquieu, «Kanunların ruhu» adlı eserinde, bu mûta üzerinde durmuştur <sup>20</sup>.

b) *Tarihî mûtalar.*

Beşerî veya içtimaî hayatın vâkıaları ve bu vâkıaların tâbi olduğu şartlar, bu beşerî veya içtimaî hayata muayyen bir nizam temin etmişlerdir <sup>21</sup>. Bu nizam, örf ve âdet, yazılı kanun ve hukukun diğer şekli kaynaklarından ibaret bulunan tarihî mûtaların eseridir <sup>22</sup>.

Şu halde tarihî mûta, hukuk tarihinin bir mûtasıdır. Zira umumî tarihin mûtası, gerçek bir mûtadır.

Tarihî mûta, hukukî taazzuvun bir unsurudur. O, insan iradesine istikamet vermek hususunda bugün için kâfi gelen ve hali hazırda hayatın istemiş olduğu hukuku meydana getiren teşekkül etmiş kaideleri ihtiva eder <sup>23</sup>.

c) *Aklî mûta.*

Gerçek ve tarihî mûtalar, cemiyet halinde yaşayan insanların iradesini müessir surette idare edebilecek zarurî esasların temini hususunda kâfi gelmezler. Bu sebeple, onların yanı başında, fakat daha üstün bir kıymetle, objektif hukukun mümkün mertebe ilmî

17) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 370.

18) *A. Pilot*: *Droit naturel et réalisme*, 1930, s. 78 - 81.

19) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 371.

20) *Montesquieu*: *Esprit des Lois*, K. XVI, B. VIII, IX, X, XI, XII.

21) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 376.

22) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 376

23) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 377.

surette hazırlanmasını temin edecek ve bu hususta esas idareyi eline alacak aklî bir mûta ortaya çıkar<sup>24</sup>.

Bu mûta, aklın, gayeye uygun bir keşif vasıtası olarak aldığı klâsik tabiî hukukun temelini teşkil eder<sup>25</sup>.

Aklın, hukuk kaidesi olarak, insan tabiatından bilâhilâf istihraç etmiş olduğu bütün şeyler, münhasıran bahis mevzuu olan faaliyet sahası içersine girerler<sup>26</sup>. Şu halde, aklî mûtanın, mahiyeti itibarile, aklın tatbik sahası içersine yerleşmiş bulunması lâzımgelir<sup>27</sup>.

Filhakika Gény'ye göre bu mûta aklın bize gösterdiği şekilde, insan tabiatı tarafından mutlak surette istenen esaslardan başka bir şey ihtiva etmez. Netekim, evlenme bahsinde, aklın ifade ettiği tarzda insan tabiatı, evliliğin bâzı şartlar dahilinde tahakkuk etmesi lâzımgeldiğini emretmektedir : Evlenme, iradelerin ciddî bir mutabakatı neticesinde meydana gelen ve böylelikle alelâde bir çiftleşmeden farklı bulunan müstakar ve devamlı bir birliği istihdaf etmeli ve üstün bir ahlâkîliğin temini ve çocukların muhtemel terbiyeleri için, insanın, ihtirasları üzerindeki zarurî hâkimiyetini tahakkuk ettirmelidir. Ancak bu şartlar dahilindedir ki, evlenme, nizamî cemiyetçe tanınmış bir aile olarak ortaya çıkabilir. Ancak, evlenme mefhumunun şüphesiz asgarîsini teşkil eden bu şartlara, sıkı bir monogami veya evlenme bağının çözülmezliği gibi esaslar katıldığı takdirde, Gény'ye göre, dar mânada aklî mûtanın hudutları aşılmış olur.

Burada ileri bir görüş ve bir terakki fikrinden mülhem olarak, müsbet mânada hukukî bir veçhe almağa hak kazanan, son derece ehemmiyetli ahlâkî taleplerin bahis mevzuu olduğu muhakkaktır. Ancak Gény'ye göre bu talepler bir derece daha yüksek olan bir sahaya, ideal mûta sahasına girerler. Onları, müsbet hukukun aklî mûtaları arasına sokmak, bizi, bu mevzuda, herşeyi birbirine karıştırmak tehlikesi karşısında bırakır. Şu halde, mahiyeti icabı aklî mûta, münhasıran, aklın tatbik sahası içersinde kalmalıdır.

#### d) *İdeal mûta.*

Gény, yukarıda gördüğümüz gibi, nelerin aklî mûta addedilmesi lâzımgeldiğini söylemek suretile, ideal mûtanın mahiyeti hakkın-

24) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 380.

25) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 380.

26) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 383.

27) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 383.

da bize bir fikir vermiş oluyor. Filhakika Gény'ye göre gerçek veya tabii, tarihî ve aklî mûtaların objektif unsurları yanında, onların herbiri üzerinde tesir icra eden ve son derece geniş bir şümul sahasına, oldukça müphem ve dalgalı bir muhtevaya sahip bulunan ideal bir mûta vardır. Bu ideal mûta, müsbet hukukun terakkisine müteallik bütün beşerî emelleri kendinde toplar<sup>28</sup>. O, kabili idrak realiteleri, rasyonel şartları ve tarihin bize kazandırmış olduğu şeyleri değil, âmme hissini ve halihazır medeniyetin<sup>29</sup> ısrarla ileri sürmüş olduğu talepleri temsil eder ve böylelikle hukukî münasebetlerin arzu edilir şekilde taazzuvuna müteveccih temayüllere müncer olur. Netekim monogami, evlilik bağının çözülmezliği esası ve hısımlar arasında cinsî münasebet ve evliliğin memnuiyetine mütedair aklî prensibin genişletilmesi temayülü, medeniyetimizin halihazır durumu içersinde, ancak böyle bir ideale olan bağlılığımızla izah olunabilir. Bu esaslar, aklın mutlak icabatına müncer olmadıkça, medeniyetin içtimaî ve ahlâkî sahadaki taleplerine cevap verebilecek surette tezahür ederler ve ancak bu sıfatla bir müteberiyete sahip olurlar.

İdeal mûta, hattı hareketimizi, tabiatı veya tarihi tefsir eden aklın gösterdiği istikametler dahilinde tasdik eder ve olgunlaştırır<sup>30</sup>.

Ancak o, her zaman ve mekân için müteber olan aklî mûta gibi küllî ve gayrı mütehavvil değildir. Zira ideal mûtayı meydana getiren aklî mânada bir bilgi edinme vetiresi değil, daha ziyade, inanç veya his namı altında, her insanda mevcut bulunmaları itibarile kâfi bir afakîlik gösteren kanaatleri ve irade hareketlerini esrarengiz fakat muhakkak bir surette tâyin eden müphem kuvvetlerdir. Şu halde burada, zekânın aksayan tarafını telâfi eden ve derin ve zarurî karakteri dolayısıyla bütün insanlığın kendisine tanımış olduğu tesir ve nüfuza bihakkın lâayık bulunan bir «tamamî tecrübe» den, başka bir terimle, bir hadsten bahsediliyor demektir<sup>31</sup>.

Gény'nin, aklî mûta ile ideal mûtaya ait bu düşüncelerinde, onun, derin surette tetkik ve mütalâa etmiş olduğu çeşitli felsefelerin tesirleri kolaylıkla görülür. Filhakika, onun aklî mûtası, muayyen bir nisbette an'anevî felsefeye, ideal mûtası da Bergson'un en-

28) *F. Gény*: a.g.e., II, No. 169, s. 381, 384; Bu hususta Bk. *F. Gény*: *Méthode d'interprétation et sources du droit privé*, s. 98.

29) *F. Gény*: a.g.e., II, No. 169, s. 385.

30) *F. Gény*: a.g.e., II, No. 169, s. 390.

31) *F. Gény*: a.g.e., II, No. 169, s. 386 ve sonrakiler.



tüisyonizmine tekabül eder ve evvelce görmüş olduğumuz gibi, onun eklektizmi, ideal mûtaya tanımış olduğu üstünlük dolayısıyla, burada da, yine Bergsonizme müteveccih bir temayül arzeder.

Eğer, Gény, bu iki mûtadan birincisini, «aklî» sıfatile göstermemiş olsaydı, belki onu da, Bergsonda vecibenin ilk kaynağını teşkil eden içtimaî baskı ile mukayese etmek, ona yaklaştırmak mümkün olurdu. Filhakika Bergsonun «içtimaî baskı» sı, nasıl ahlâkî vecibenin esas kaynağını teşkil ediyor ve kahraman veya azizin isteği veya dâveti, nasıl bu birinci kaynağa sonradan katılmış bulunuyorsa, Gény'nin aklî mûtası da hukukî vecibenin esasını teşkil eder ve kahraman veya aziz gibi müstesna şahsiyetler tarafından yapılmış bir dâvet mevcut olmaksızın, sadece, halihazır medeniye-tin taleplerine uymak suretile yeni haklar meydana getiren ideal mûta, esas olan bu aklî mûtaya eklenir.

Ancak yukarıda da söylediğimiz gibi, bu mukayese, şayet Gény birinci mûtaya aklî sıfatını vermemiş bulunsaydı mümkün olurdu. Bu itibarla, Gény'nin yaptığı gibi, ideal mûtayı «tamamî tecrübe» ye, başka bir ifade ile, hadse bağlamakla beraber, aklî mûtanın bu kıyastan zarar görmemesine dikkat etmek icap eder. Zira aklî mûta, esas bir mûta olmakla beraber, Gény'nin dediği gibi, bu mûtaya tekabül eden aklî veya tabiî hukuk, insan tabiatının talep ve icaplarına cevap vermesi itibarile, kat'iyen içtimaî baskının bir mahsulü olamaz.

### *Tenkitleler :*

I — Kralyevitch <sup>32</sup>, Gény'nin imana vermiş olduğu ehemmiyet üzerinde durarak, bu mefhumun, herhangi şekilde olursa olsun, ilim sahasına ithal edilemeyeceğini ve onun, ilmî bir metod olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmektedir. Ona göre, ilim, ancak, bilgiden başka bir gaye bahis mevzuu olmadığı zaman mevcuttur. Zira iman, bir tercihi, bir taraf tutmayı tazammun eder. Hattâ o, noktai nazarlar arasında bir uzlaşmaya dahi müsamaha etmediği için, bir bakıma, ilme aykırı ve inhisarcı bir karakter taşır. Hülâsa iman, ilmin inkârı demektir.

Kralyevitch, Gény'nin hadsî metodunu da, bir fantezi olarak kabul ediyor. Ona göre, hukuk ilmi ile hukukun ilmî tefsiri arasında mevcut farkı iyice anlamak lâzımdır. Bu fark gözönünde tutul-

32) *Kralyevitch*: La portée théorique du glissement du droit vers la sociologie, 1939, s. 125 ve sonrakiler.

madıkça, mühim bir iltibasa düşmekten kaçınılamaz. Gény, bu farkı görememiştir. Hattâ o, ilimle ilmî tefsir arasındaki iltibasın bir neticesi olarak, ilimle teknik arasında da vâzih bir tefrik meydana getirmiş sayılamaz. Filhakika, eğer hads, hiç değilse, beşerî hattı harekete sağlam mesnetler temin eden bir imana göre zarurî ise, realitenin objektif bir tetkikinden ibaret bulunan ilimle teknik arasındaki tefrikin iyice belirtilmesi iktiza eder. Ancak teknik, ilmî surette meydana getirilebilmekle beraber, ilim, bir fiil sayılamaz. Onu, daima bir nazariye olarak kabul etmek lâzımdır. Şu halde, teknik, ilmin tatbikî bir hale getirilmesidir.

Kralyevitch, Gény'nin, mûtaları dört kategoriye ayırmak suretile, hukukun objesi bakımından müdafaa ettiği plüralizmi de şöylece tenkit etmektedir :<sup>33</sup>

Gény, hukuku, son derece geniş bir kadro içinde anlamamıza imkân veren dört kategori mûta tefrik ediyor. Bu sebeple o, saf mânada hukukun sahasını aşmış ve bu mûtalar içersinde, yalnız bütün realiteyi değil, aynı zamanda, hey'eti umumiyesile insanı, âlemi, tarihi, medeniyeti, hulâsa insan ruhu ve insan aklının kavrayabileceği her şeyi anlamağa çalışmıştır.

Mûtaların ayrılmış olduğu kategoriler de son derece geniş ve hudutsuzdur.

En başta gerçek mûta geliyor : Bu mûta, hukukî bir kategori sayılamaz. Zira o, bütün ilimlere ait bulunan muhtelif gerçekliklerin hey'eti mecmuasıdır. Şu halde, objesi bu mûtanın çevresine dahil olmayan hiçbir ilim tasavvur edilemez ve hiçbir noktai nazardan, gerçek âlemin küllîyetinden bir vahdet meydana getirilemez. Her türlü realitenin, vasıtasız olarak, hukuk kaidesinin menşeyini teşkil ettiği de iddia edilemez. Zira böyle bir iddia, sarahatten mahrum bir iddia olur. Lâkin, bir unsuru olduğunu söyliyerek, gerçek mûtayı yâni bütün kâinatın hakikatini, hukuk gibi muhtevası oldukça münakaşalı bir kelime içersinde hapsetmek imkânsız bir şeydir. Bu derece umumî bir kategori, hemen hemen hiçbir şey ifade etmez. Diğer taraftan gerçek mûta, gerçek olmıyan şeyleri de ihtiva eder.

Hukuku, sanki dünyada ondan başka bir şey yokmuş gibi mûtalâa etmek kat'iyen doğru değildir ve onun nazarî bünyesile gerçek rolü, içtimaî realitenin küllîyetinden hattâ umumiyetle bilginin ve hakikatin küllîyetinden pek te başka bir mânada anlaşıla-

33) *Kralyevitch*: a.g.e., s. 134 - 140.

maz. Bu sebeple, gerçeğin hey'eti umumiyesi içersinde hukuka ait bulunan yeri görebilmek için hakikatın küllîyetini incelemek ve bir bilgi vasıtası olarak hukukî hükmün mahiyetini tâyin edebilmek için de umumiyetle bilgiyi tahlile tâbi tutmak icap eder. Aksi halde, hukukun, tanzim etmekten ziyade yaratmaktan ibaret bir fonksiyona sahip bulunduğu gibi aykırı bir hükme varmak gayrı kabili içtinap olur.

Şüphesiz burada, dünyada mevcut her şeyin, müsait durumlar dahilinde ve muayyen bir ölçüde hukukun mevcudiyet şartını teşkil edebileceği ve diğer taraftan hukukun, sosyal hayatta mevcut her şeyi tanzim ettiği yolunda oldukça cazip bir telâkkiye rastlanmaktadır. İlimler, gerçek âlemin bir parçası olan kendi objelerile mahduttur. Hukuk ise, böyle bir objeye malik değildir. Binaenaleyh o, hayata tesiri olan bütün objeleri nizamlar ve buna mecburdur da. Bundan, sosyal hayat üzerine tesir icra eden her şeyin, hukukî nizam üzerine de müessir olacağı neticesi çıkar ve ancak içtimâî hayat üzerinde müessir olan şeylerin, hukuka tesir edebileceği söylenebilir. Hülâsa beşerî bilgi içersinde hukuka düşen yeri tâyin edebilmek için, onu, bilginin ve hakikatın küllîyeti bakımından mütalâa etmelidir. Fakat, bu böyle olmakla beraber, onu, bu küllîyetlerle aynı şey addetmek imkânsızdır.

Gény'nin gerçek mûtası, geniş ve hudutsuz olduğu halde, buna mukabil tarihî mûta son derece dardır. Tarihî mûta, hukuk tarihi demektir. O ise, kâfi derecede tâyin edilmemiştir. Bir kere, herhangi bir memleketin hukuk tarihinden bahsedildiği zaman, bundan, o memleketin bütün tarihinin mi, yoksa sadece yakın zamanlara ait tarihinin mi kastedilmiş olduğu sarahatle bilinemez. Esas itibarile, bugünkü hukuk tarihi, dünkü hukuktur. Başka bir ifade ile, bugün tarih olan şey, dünün hukukî hayatıdır ve bugün, tarih veya tarihî mûta olan dünün hukuku içinde, hukukun dört mûtası zarurî surette mevcut bulunur.

Diğer taraftan ise, yukarıki hükümlerin bir neticesi olarak, bugün dört mûtayı birden ihtiva etmekte olan hukuk, yarın, tek bir mûta, Gény'nin «tarihî» dediği mûta haline gelecektir. Böylelikle Gény, mûtaların tefrikinde kullanmış olduğu kıstasın afakîliğine yine kendisi sadakatsizlik etmiş oluyor. Zira, bugünden yarına tâdili kabil olan bir şey, hiçbir ilmin mevzuunu teşkil edemez.

Aklî mûtaya gelince : O, yalnız hukuk için değil, aynı zamanda bütün ilimler ve bütün faaliyetler için de bir kaynak teşkil eder. Zekâmızın bütün faaliyeti ona dayanır. Bu itibarla aklî mûta, sade-

ce hukuka ait bir keyfiyet değil, daha ziyade insana, onun meydana getirmiş olduğu bütün eserlere ait bir hususiyettir. Hukukta aklî olan'ın kendine has ve diğer ilimlerdekinden farklı bir veçhesi yoktur. Hüülâsa hukuk, insanın bir eseridir ve beşerî olan her şey, Gény'nin bu üçüncü mûtasının tazammun ettiği mânada, aklîdir. Aklî olan'ın hukuka müdahale nisbeti, mantığın zaruretlerine değil, ahval ve şeraite bağlı ve her şey, cemiyete, medeniyete ve yaşanan ana tâbidir. Vâkıalara gelince, onlar da kendilerine mahsus bir mantık ve bir ahlâka sahiptirler.

Bundan başka, rasyonel tâbiri, tamamen tâyin edilmiş te değildir. Filhakika, onun, birbirinden fersahlarca uzak iki mânası vardır : Bir taraftan bu tâbir, «tecrübî» nin mukabili olarak, tamamen «zekâî» olan'ı ifade eder. Bu noktai nazarın, hukukta, nazari bakımdan ondan daha mükemmel fakat daha az amelî olan diğer ilimlere nazaran daha az tatbik edilmesi temenni edilir. Diğer taraftan bu tâbir, varılmak istenen gayeye en uygun olanı ifade eder. Bu, nazari ve aynı zamanda iktisadî mânada aklî olan'dır. Ve hukukun mahiyetine en yakın olan da budur. Ancak burada da mübalâğaya kaçmamak lâzımgelir. Zira her şey, ölçüye, ahval ve şeraite tâbidir.

Gény, aklî olan'ın «gayeye hakikaten uygun bir keşif vasıtası»<sup>34</sup> teşkil edecek derecede hukuka hâkim olduğunu söylemekle yine bir hata yapmış ve bu sebepten, ebedî tabii hukuk meselesi içersine düşmüştür. Eğer tabii hukuk, müsbet hukuk için zarurî ise, (bizzat Gény bunun aksini iddia ve müdafaa etmiş olduğu halde) ve eğer akıl, hakikaten gayeye uygun bir keşif vasıtası ise, o zaman, gerçek mûtaya ve bütün vâkıalara ne lüzum vardır?.. Burada bir iphamın mevcut olduğu muhakkaktır. Gény'nin düşüncelerindeki vuzuh, bu düşüncelerini sonuna kadar götürmek hususunda duyduğu çekingenlik içersinde kaybolup gitmiştir.

Nihayet, müdafaaası hepsinden daha güç olan ideal mûtaya geliyoruz. İlmî bir kategoriden ziyade felsefî bir kategori teşkil eden ideal mûta, bu karakterinden dolayı, aklî mûtadan kat'iyen farklı değildir. İdeal mûta, zarurî surette hukukî bir mûta da sayılmaz. Gény, onun, idraki kabil realiteleri, rasyonel şartları ve tarihin bize kazandırmış olduğu şeyleri temsil etmeyip hukukî münasebetlerin arzu edilir şekilde taazzuvuna müteveccih basit bir takım temayüllere müncer olduğunu söylüyordu. Bu düşüncelerin tenkit edile-

34) *F. Gény: a.g.e., II, s. 381.*

bilecek taraflarını tesbit hususunda, onları dikkatle takip etmek lâzımgelir. Filhakika, mantık ve bilhassa bilgi nazariyesi bakımından, bizatihi gerçek ve aklî hiçbir tarafı olmıyan ve diğer taraftan tarihin bir neticesi gözüyle bakılmıyan tamamile ideal bir mûtanın, bunlara rağmen, hukukî münasebetlerin arzu edilir tarzda tazuvuna müncer olacağı tasavvur edilebilir mi?.. Bu, hukukun tazuvuna müteallik arzunun, ne realitenin, ne tarihin ve hattâ ne de müdrikenin şartlarına tâbi bulunmıyan bir arzu olması demektir. Halbuki Gény, aşağı yukarı metafizik bir «entité» olan ve şayet bu mümkünse, ondan daha az gerçek olan bu ideal mûtanın, diğer mûtalar üzerine tesir icra etmek istidadında bulunduğunu ileri sürmektedir.

Bundan başka, yine Gény, her türlü gerçek muhtevadan mahrum kılınmış olan bu ideal mûtanın «ancak ..... hattı hareketimizi, tabiatı veya tarihi tefsir eden aklın telkin ettiği istikametler dahilinde tasdik etmek ve olgunlaştırmak üzere müdahale ettiğini»<sup>35</sup> söylemek suretile, birtakım tenakuzlara da düşmüş bulunmaktadır.

Burada bir sual vazetmek yerinde olur : Acaba ideal mûta, bizim hangi melekemiz için mûtadır?.. Eğer akla ise, bu imkânsız bir şeydir. Zira o, rasyonel değildir. İdrake ise, bu da mümkün olamaz. Çünkü o, gerçek bir mûta olarak addedilmiyor. Şu halde, yeniden bir sual vazetmek ve haddi zatında ideal, bir mûta mıdır, diye sormak lâzımgelir.

Şüphesiz kanun vâzı ve şarihler, hattı hareket kaidelerimizi arayan insanlar olmak itibarile, bir takım ideallere malik bulunurlar<sup>36</sup>. Fakat Kralyevitch, bu idealin daha pozitif, daha gerçek ve daha kabili tahakkuk olduğu kanaatindedir. Zira, aksi halde o, hukuk tekniği zaviyesinden faydasız ve hukuk nazariyatı bakımından gayrı kabili tasavvur olurdu<sup>37</sup>.

35) *F. Gény*: a.g.e., II, s. 390.

36) *Carré de Malberg*: Confrontation de la théorie de la formation du droit par degrés, 1933, s. 28 ve sonrakiler : «..... kaideler kendiliklerinden meydana gelmezler ve binnetice, kaidelere bağlanmadan evvel, onları meydana getirmiş olanları hesaba katmak lâzımgelir.»

37) *Léon Duguit*: Leçons de droit public général, 1926, s. 36 : «..... ben, müsbet mânada içtimaî ilmin, bir ideali tarif etmek ve onu tahakkuk ettirmek için hattı hareket kaideleri meydana getirmek hususunda hiç te âciz olmadığını düşünenlerdenim. Ancak bu ideal, yeryüzünde mevcut beşerî, tamamen ve münhasıran beşerî bir idealdir.»

Aklî mûta, Gény'nin, tabiî hukuka düşmek suretile yapmış olduğu hatayı gösteriyordu. İdeal mûta ise, onun metafiziğinden meş'uldür.

Nihayet, Gény'nin sistemine, hukukî doktrinlerin bir prensip etrafında meydana getirilmiş sentezi nazarile de bakılamaz. Böyle bir prensip, ilmî sistemlerin daima zarurî bir şartını teşkil ettiği halde, Gény'nin sistemi ondan mahrumdur. Bu sistem, daha ziyade, nafiz fikirler vasıtasile birbirine bağlanmış bulunan tabiî hukuk nazariyesinin, hukuk metafiziğine ve hattâ hukuk sosyolojisine ait diğer bütün hukukî teorilerin bir halitası addedilebilir.

Hülâsa Kralyevitch'e göre, Gény'nin doktrini, harikulâde bir üslûpla ifade edilmiş derin fikirler ihtiva etmesine ve çağdaş hukuk literatürüne büyük hizmetlerde bulunmuş olmasına rağmen şayanı kabul değildir.

II — Cordoba (Arjantin) üniversitesinin genç profesörlerinden Alfredo Fraguiero, sözü geçen üniversitenin öğretim üyeleri tarafından Bergson'un hatırasına ithaf edilen armağana yazmış olduğu ve Bergson entüisyonizminin hukuk felsefesindeki akislerine tahsis etmiş bulunduğu çok alâka verici yazısında<sup>38</sup> hususile Gény'nin eklektik sistemi üzerinde durarak, Bergson tesiri altında, muasır hukukî tefekkür sahasında meydana gelen inkılâbın, ümit edildenden çok başka neticeler vermiş olduğunu belirtmeğe çalışıyor.

Ona göre, spontane tecrübeye müracaat etmek suretile, hukuk sahasına yeni bir tetkik metodu getirmek hususunda yapılan bu cür'etkâr teşebbüslere rağmen, gerçeğin idrakinde şimdiye kadar takip edilegelmiş bulunan klâsik vasıtaların değerinden şüphe edilmemelidir.

Fraguiero'ya göre, bu spontane ve bilâvasıta tecrübe karşısında birbirine zıt iki sistem yâni entellektüalizmle Bergson entüisyonizmi, üstünlük mücadelesi içersinde bulunmaktadırlar. Bunlardan birincisine nazaran gerçek, ancak sabit ve mücerret mefhumlarla, kalıplaşmış ve takarrür etmiş tariflerle, kısaca, istidlâlî düşüncenin muhtelif vasıtalarile, kavranabilir. Bu nevi düşüncenin en yüksek noktası, istikra ve tâlil metodlarının kullanılmasıdır<sup>39</sup>. İkinci sistem ise, bilâkis, müktesep neticelerin ifadesi bakımından zarurî olan mefhumlara müracaat etmeden evvel, tam mânasile realite

38) *Toutsakovitch*'ten naklen : L'Intuitionnisme bergsonien dans la philosophie du droit. Arch. de Phil. et de Soc. jur. 1939, 1 - 2, s. 238 - 251.

39) *Léon Brunschvig*: Les âges de l'intelligence, 1934, s. 57 - 85.

içersine yerleşmek ve ona tâbi olmak lâzımgeldiği esasına dayanmaktadır. Böylelikle, bütün varlığımızı, bizi ihata eden dalgalı ve mütehavvil realite ile doldurmak ve bu realiteyi en ince teferruatına kadar içimizde yaşatmak suretile, eşyanın esasına ve mahiyetine nüfuz edilebilecektir. İşte Fraguiero'ya göre, Gény'nin eklektik doktrininin gayesi, bu iki sistem arasında bir uzlaşma meydana getirmekten ibarettir. Netekim, Gény'nin doktrinde hadse gerçeği kavramak, zekâya ise onu ifade etmek gibi bir fonksiyon verilmiş olduğundan, bu doktrinde hadsin fonksiyonu hukuk ilmine, zekânın fonksiyonu ise hukuk tekniğine tekabül etmektedir.

Ancak, Gény'nin doktrinde Fraguiero'yu en fazla alâkadar eden nokta, tabiî hukukun meydana gelmesinde hadse düşen vazifedir. Zira Arjantinli hukukçuya göre, tabiî hukuk, ne denirse denisin, hukukçuların ilmî taharrilerinin merkezini teşkil eder ve edecektir de!..

Bu sebeple Fraguiero, Gény'ye dair tenkitlerine, onun tabiî hukuk hakkındaki telâkkilerinden başlamakta ve bu meyanda, bilhassa aklî mûta üzerinde dikkatini toplamaktadır:

Gény'ye göre, tabiî hukukun temelini teşkil eden bu mûta, ondan istihraç edilecek kaidelerin kendilerine has cevherini ortaya koymaktadır. Fraguiero ise, bu aklî mûtanın, derinlemesine tetkik edildiği takdirde, bize, Gény'nin bu hususta ilham almış bulunduğu esas düşünceyi keşfettirebileceği kanaatindedir. Buna göre aklî mûta, bize, esas itibarile yalnız adalet mefhumunu göstermekte ve bu mefhum hakkında verilen târif, hiç değilde dayandığı prensipler bakımından Aristo'ya kadar çıkmaktadır. Fakat «objektif mânada âdil olan»ın ilk derecesi ve aklî mûtanın cevheri olan, Aristo'nun denkleştirici, dağıtıcı ve sosyal adalet hakkındaki formülleri, doldurulması lâzımgelen boş kalıplardan başka şeyler değildir. Halbuki, aklımızın, gerçekte olan inkitasız teması neticesinde bize öğrettiğine göre, bu kalıbın muhtevası esas itibarile müterakkidir.

Bundan sonra Fraguiero, aklî mûtanın, aklımız vasıtasile keşfedilen ve adalet mefhumundan çıkarılan prensiplerin müştekatından başka bir şey olmıyan diğer derecelerini izah etmektedir. Ona göre, hukukî mânada beşerî hattı hareketin esas değeri olarak insan şahsiyeti, bu şahsiyetin serbest inkişafı, eşitlik ve aynı zamanda mevcut olma (coexistence) gibi, Ulpian tarafından «Suum cuique, neminem leadere, honeste vivere» formülleri altında ifade edilen adalet prensiplerinden, tâlil yolu ile elde edilen bir sürü netice, aklî mûtanın ikinci derecesini meydana getirir.

Aklî mûtanın üçüncü derecesinde ise, insan şahsiyetinin muhteremliği prensibinin tatbikatı olarak fizikî, ahlâkî ve fikrî tamamiyete, hürriyet prensibinin doğrudan doğruya bir neticesi olarak fikir, matbuat ve cemiyet kurma hürriyetlerine, eşitlik esasından çıkan esaret müessesesinin ilgası ve imtiyazların kaldırılması gibi hususlara ve nihayet birlikte mevcut olma (coexistence) prensibinin icabatından olarak, fertler arasında hak ve vecibelerin mütekabiliyeti esasına tesadüf ediyoruz.

Prensipier, hususî durumlar içersinde müşahhaslaştıkça daha anlaşılır bir hale gelmekte, bununla beraber, vüs'at ve şümulleri azalmaktadır. Fraguiero'ya göre, bu hususta nazarı dikkati calip bir şey varsa, o da, aklî prensiplerin müşahhaslaşması vâkıasında, onların, kıymetlerini kaybetmekten ziyade daha mükemmel hale gelmeleri keyfiyetinin mündemiç bulunmasıdır. Eğer, beşerî hattı hareketin ahlâkî bir gayesi varsa, «âdil olan» dan istihraç edilmiş bulunan yeni prensiplerin, devamlı surette bu gayeye yaklaşması icap eder. Hülâsa, tabiî hukukun muhtevası, sadece müterakki değildir. O, aynı zamanda, insanlığın gayesine müteveccih emin bir ilerleyiş demektir. Bu sebeple Fraguiero, Gény'nin tabiî hukuk telâkkisi hakkındaki düşüncelerini anlattıktan sonra bu hususta Bergson entüisyonizminin, metodolojik mânada, nasıl bir rol oynadığı meselesini incelemek istiyor:

Fraguiero burada, yine tabiî hukukun veya aklî mûtanın muhtevasının müterakkîliği fikrine dönüyor. Bu muhteva, evvelce görüldüğü gibi, münhasıran müdrikenin bir eseri değildir. O, ahlâkî bir istikamet tâyin etmek üzere, zihinle realite arasında bir nevi hulûl ve nüfuz hâdisesi, mütemadî bir oluş ve beşeriyeti gayesine götüren sağlam bir dümendir. Gény'nin doktrininde ilmin muadili olan bu karşılıklı hulûl ve nüfuz vâkıası, açıkça Bergson'un entüisyonizmine tekabül eder ve esas itibarile amelî bir disiplin olan hukuk, sabit kaidelere ve esaslara muhtaç bulunduğu için tekniğe dönmek zarurîdir. Şu halde, tekniğin vazifesi, bilâvasıta kavranan hakikati ifade etmek, onu, amelî imkânlarla tatbik eylemekten ibaret olacaktır. Bu mânada anlaşılınca, tekniğin, Bergson'un anladığı mânada zekâyâ tekabül ettiği açıkça görülür. Filhakika, Bergson'a göre zekânın rolü, amelî mânada fiil, vazifesi ise, esas itibarile pragmatik bir fonksiyondur.

Gény'nin doktrininde, entüisyonizmin, çok mühim bir rolü daha olmuştur. Filhakika Gény'ye göre tabiî hukuk dört mûtadan teşekkül eder. Bunlardan aklî mûta en başta gelir. Bundan başka, ak-



lî mûta da kendi dahilinde bir hiyerarşiye tâbi olup bu hiyerarşinin zirvesinde, Ulpian'ın evvelce görmüş olduğumuz formüller altında ifade ettiği esaslar yer almış bulunur. Nihayet aklî mûtanın her bölümü de kıymetlerin hiyerarşisile münasebetli olarak yeniden bazı kısımlara ayrılır. Meselâ, «objektif mânada âdil olan» a ait bulunan birinci derece dahilinde, insan şahsiyetinin muhteremliği esası birinci mevkiî işgal eder. Onun arkasından, evvelce gördüğümüz gibi, bu esasın zarurî neticeleri olan hürriyet, eşitlik ve «coexistence» prensipleri gelir ve bu inkısama muvazi olan hiyerarşi, bu suretle, ilânihaye devam eder. Buna Bergsonla beraber, bünyenin müdiliyeti veya faaliyetin basitliği adı verilebilir. Hülâsa, neticede ilâhî nizamı andıran evrensel ve âhenkli bir düzene erişilir.

Fraguiero'ya göre, bütün bunlar hadsin eseridir.

Fraguiero, Gény'nin, entelektüalizmle entüisyonizmi uzlaştırmaktan ibaret bir gaye güttüğünü söylüyordu. Ona göre, Gény, bu hususta şayanı takdir ve harikulâde gayretler sarfetmiş olmasına rağmen gayesine ulaşamamıştır. Zira Fraguiero, birbirinden farklı olan bu sistemlerin gayri kabili telif bulunduğuna inandığı gibi, Gény'nin bu husustaki muvaffakiyetsizliğinin sebebini de, onun irasyonalist entüisyonizminde bulmaktadır.

*Prof. Dr. Rahmi ÇOBANOĞLU*